

Leuwidig Egypte

ALLARD
PIERSON
MUSEUM

W BOOKS

Eeuwig Egypte

Ben van den Bercken
Willem van Haarlem

Met bijdragen van

H. Willems

D. Huyge

M.J. Raven

F. Choël

K. Innemée

ALLARD
PIERSON
MUSEUM

 BOOKS

Voorwoord – 11
Chronologie – 12

- 1 Prehistorisch Egypte** 1.600.000-4.000 V.CHR. – 16
Ben van den Bercken
Klimaat en klimaatverandering
Religie en magie
Materiële cultuur
Sociale organisatie
OPGRAVING Rotskunst bij El-Hosj en Qoerta
- 2 De Predynastische en Vroegdynastische Tijd** 4.000-2707 V.CHR. – 28
Willem van Haarlem
Materiële cultuur
Religie
Schrift
Koningschap
OPGRAVING Tell Ibrahim Awad
- 3 Het Oude Rijk en de Eerste Tussenperiode** 2707-2046 V.CHR. – 46
Willem van Haarlem
Religie
Literatuur
Koningschap
Materiële cultuur
OPGRAVING El-Kab
- 4 Het Middenrijk en de Tweede Tussenperiode** 2046-1550 V.CHR. – 62
Willem van Haarlem
Literatuur
Materiële cultuur
Religie
Koningschap
OPGRAVING Deir el-Bersjeh
- 5 Het Nieuwe Rijk en de Derde Tussenperiode** 1550-664 V.CHR. – 74
Willem van Haarlem
Koningschap
Religie
Materiële cultuur
OPGRAVING Sakkara

- 6 De Late Tijd** 664-332 V.CHR. – 98
Ben van den Bercken
Materiële cultuur
Religie
Koningschap
Onderdak en eten
- 7 De Ptolemaeïsche Periode** 332-30 V.CHR. – 112
Ben van den Bercken
Koningschap
Religie
Ptolemaeïsch Alexandrië
Materiële cultuur
OPGRAVING Smouha, Alexandrië
- 8 De Romeinse Periode** 30 V.CHR.-306 N.CHR. – 128
Ben van den Bercken
Materiële cultuur
Religie
Koningschap
De familie in Romeins Egypte
OPGRAVING Kellis
- 9 Koptisch Egypte** – 148
Willem van Haarlem
Kloosters en monniken
Taal, schrift en literatuur
Materiële cultuur
OPGRAVING Deir el-Baramoes
- 10 Islamitisch Egypte** – 160
Ben van den Bercken
- 11 Egyptologie en egyptomanie** – 168
Ben van den Bercken
- Begrippenlijst** – 178
Verder lezen – 180
Beeldverantwoording – 182
Nederlands-Vlaams Instituut – 183
Colofon – 184

Chronologie

12

Dateringen zijn niet altijd met honderd procent zekerheid vast te stellen. Ook blijven er nog altijd twistpunten.

Bovendien kennen sommige perioden en dynastiën een overlap of sluiten ze niet exact op elkaar aan.

19.000-ca. 6.000 Laatpaleolithicum	ca. 8.800-4.700 Neolithicum	ca. 4.000 Badari	4.000-3.000 V.CHR. Predynastische Tijd
3032-2820 1ste Dynastie o.a. Menes	2853-2707 2de Dynastie o.a. Peribsen, Chasechemwy	2707-2216 V.CHR. Oude Rijk	2707-2639 3de Dynastie o.a. Djoser
2216-2170 7de/8ste Dynastie	2170-2046 9de/10de Dynastie	2046-1794 V.CHR. Middenrijk	2119-1976 11de Dynastie (in 2046 werd het land weer verenigd) o.a. Mentohotep II
1645-1550 17de Dynastie o.a. Sekenenre Taä II, Kamose	1550-1070 V.CHR. Nieuwe Rijk	1550-1292 18de Dynastie o.a. Ahmose I, Thoetmosis I, Hatsjepsoet, Thoetmosis III, Amenhotep III, Achnaton, Toetanchamon, Horemheb	1292-1186 19de Dynastie (Ramessidisch) o.a. Seti I, Ramses II (de Grote), Merenptah
756-714 23ste Dynastie	740-714 24ste Dynastie	746-664 25ste Dynastie (Koesjitisch) o.a. Piye, Sjabaka, Taharka	664-332 V.CHR. Late Tijd
380-342 30ste Dynastie o.a. Nectanebo I, Teos, Nectanebo II	342-332 31ste Dynastie (2de Perzische overheersing) o.a. Darius III	332-30 V.CHR. Ptolemaeïsche Periode	332-323 Alexander de Grote
96-192 Diverse keizers o.a. Trajanus, Hadrianus, Marcus Aurelius, Commodus	193-235 Severische Dynastie	235-306 Periode van de soldatenkeizers o.a. Decius, Valerius, Galienus, Diocletianus	306-641 N.CHR. Byzantijnse Periode o.a. Constantijn I, Theodosius I, Justinianus
1171-1250 Ayyoebidische Dynastie o.a. Salah el-Din (Saladin)	1250-1517 Mamelukken o.a. Baibars, Qalawoen	1517-1922 N.CHR. Ottomaanse Periode o.a. Osman Bey, Suleyman II, Abdülhamid II	1798-1801 Franse bezetting (Napoleon Bonaparte)

1.600.000-4.000 V.CHR. Prehistorie	1.600.000-248.000 Vroegpaleolithicum	248.000-38.000 Middenpaleolithicum	38.000-22.000 Bovenpaleolithicum
4000-3500 Naqada I	3500-3200 Naqada II	3200-3000 Naqada III	3032-2707 V.CHR. Vroegdynastische Tijd
2639-2504 4de Dynastie o.a. Snofroe, Cheops, Chefren, Mycerinus	2504-2347 5de Dynastie o.a. Sahoere, Nioeserre, Oenas	2347-2216 6de Dynastie o.a. Teti I, Pepi I	2216-2046 V.CHR. Eerste Tussenperiode
1976-1794 12de Dynastie o.a. Amenemhet I, Sesostris I	1794-1550 V.CHR. Tweede Tussenperiode	1794-1648 13de/14de Dynastie	1648-1539 15de/16e Dynastie (Hyksos)
1186-1070 20ste Dynastie (Ramessidisch) o.a. Ramses III	1070-664 V.CHR. Derde Tussenperiode	1070-946 21ste Dynastie o.a. Smendes, Psoesennes I	946-718 22ste Dynastie (Libisch) o.a. Sjesjonk I, Osorkon I
664-525 26ste Dynastie (Saitisch) o.a. Psammetichus I, Necho II, Apries, Amasis	525-401 27ste Dynastie (1ste Perzische overheersing) o.a. Cambyses, Darius I, Xerxes I	404-399 28ste Dynastie	399-380 29ste Dynastie
310-30 Ptolemaeïsche Dynastie Ptolemaeus I tot en met Ptolemaeus XV en Cleopatra VII	30 V.CHR.-306 N.CHR. Romeinse Periode	30 V.CHR.-68 N.CHR. Julisch-Claudische Dynastie o.a. Augustus, Tiberius, Claudius, Nero	69-96 Flavische Dynastie o.a. Vespasianus
641-1517 N.CHR. Arabische Periode	661-750 Oemayyadische Dynastie	750-969 Abbasidische Dynastie o.a. Ibn Toeloen, Ibn Toeghg el-Ichsijd	969-1171 Fatimidische Dynastie o.a. El-Hakim bi Amr Allah
1801-1922 Turkse onderkoningen o.a. Mohammed Ali, Ishmail	1882-1922 Engels protectoraat	1922-1952 N.CHR. Semi-onafhankelijk koninkrijk Foead I, Faroek	1952 N.CHR.-nu Republiek Egypte Nasser, Sadat, Moebarak, Morsi

Op terrassen rondom Birket Qaroen, het meer in de Fayoem-oase, liggen neolithische sites die met de fluctuaties van de waterspiegel van het meer mee verschoven.

Het is moeilijk om op basis van de verschillende soorten werktuigen een chronologie voor het Middenpaleolithicum op te stellen. De vondsten die gedaan zijn, laten vooral zien dat er vuursteen werd gedolven. Er zijn verschillende assemblages (grote hoeveelheden bij elkaar) met vuurstenen werktuigen uit het Middenpaleolithicum gevonden. Dit kan betekenen dat er toen verschillende groepen mensen of culturen in de Nijlvallei aanwezig waren.

Bovenpaleolithicum (38.000-22.000 v.Chr.)

Door de extreme droogte tijdens het Bovenpaleolithicum verbleven de groepen mensen alleen rond waterbronnen als de Nijl en de oases. In deze periode duikt voor het eerst de *Homo sapiens sapiens* in Egypte op. De vuursteentechnologieën uit het late Middenpaleolithicum werden voortgezet, maar men ging steeds efficiënter met het vuursteen om. Er bleef weinig restafval over en er werd een hoge kwaliteit bereikt bij de bewerking ervan.

In Nazlet Chater-4 in Midden-Egypte zijn twee graven gevonden van Homo Sapiens. Ze bevatten de oudst bekende grafgraven in Egypte: in een van de graven lag een bifaciale bijl en in het andere een menselijke foetus en struisvogeleieren. Deze graven liggen vlak bij een plek waar ook vuursteen werd gewonnen. De mensen groeven er putten en ondergrondse tunnels zodat ze bij het dieperliggende vuursteen konden komen. Dit is een voorbeeld van een van de vroegst bekende ondergrondse mijnbouwtechnieken in de wereld.

Er zijn weinig sites uit het Bovenpaleolithicum bekend in Egypte. Culturen als het Sjoewichatian en Halfan vertegenwoordigen deze periode. Er werden langere klingen gemaakt met de Levallois-techniek.

Laatpaleolithicum (19.000-ca. 6.000 v.Chr.)

We kennen veel vindplaatsen in de zuidelijke Nijlvallei uit het Laatpaleolithicum. Het klimaat bleef erg droog. De Nijl trok zich daardoor in zijn bedding terug en zette in de Nijlvallei kleilagen af tot wel veertig meter dikker dan in voorgaande perioden. Tijdens het Laatpaleolithicum zijn er verschillende groepen mensen (culturen) te onderscheiden op basis van de vuurstenen werktuigen. Die bestonden in de periode 19.000-13.000 v.Chr. vooral uit kleine klingen en microlieten: kleine vuurstenen werktuigen van slechts enkele centimeters lang. Microlieten werden onder andere gemaakt door lange klingen in kleine delen op te splitsen, maar het konden ook simpele kleine vuursteenafslagen zijn. Met deze techniek maakte men optimaal gebruik van het vuursteen: elk scherfje werd gebruikt.

In de drooggevalle rivierbeddingen, wadi's genaamd, bleef water staan in tijdelijke meren. Die waren vaak een rijke bron van flora en fauna waardoor er groepen mensen bij in de buurt verbleven. In de Wadi Koebbaniya en op de vindplaats Machadma-4 werd bijvoorbeeld op grote schaal vis gevangen die na het overstromingsseizoen vast kwam te zitten in kleine poeltjes en meren in de wadi. Op de sites Machadma-2 en Machadma-4 (ca. 10.450-10.050 v.Chr.) werd de vis niet alleen op grote schaal gevangen, maar ook door roken geconserveerd. Men legde dus voedselvoorraden aan voor de perioden waarin minder voedsel voorhanden was. Behalve vissenbotten zijn er ook botten gevonden van oerossen, hartenbeesten (een soort antilope) en gazellen. In de Wadi Koebbaniya zijn in grote aantallen de oudst bekende maalstenen gevonden. De bewoners van de Nijlvallei pasten zich dus aan hun veranderende leefomgeving aan. Het aanleggen van voorraden laat zien dat er vanaf ca. 10.000 v.Chr. veranderingen geweest moeten zijn in de verspreiding van voedsel binnen de groep en daardoor ook in de onderlinge sociale relaties. Dit was de eerste stap op weg naar een meer gevestigde, sedentaire levenswijze en een groei van de bevolking in de Nijlvallei.

Aan het einde van het Laatpaleolithicum werd het klimaat weer vochtiger waardoor er overstromingen plaatsvonden. Uit deze periode van de 'Wilde Nijl' (11.000-10.000 v.Chr.) en direct daarna (10.000-6.000 v.Chr.) zijn graven gevonden die laten zien dat de doden volgens bepaalde gebruiken werden begraven. Bijvoorbeeld bij de vindplaats Gebel Sahaba (ca. 10.000 v.Chr.) waar de doden werden begraven op hun linkerzij met hun benen opgetrokken en het gezicht naar het zuiden gericht. De grafkuilen werden vervolgens bedekt met zandstenen dekplaten. Een deel van de mensen die hier zijn begraven lijkt een natuurlijke dood gestorven te zijn, maar anderen lijken opzettelijk te zijn gedood. Botten met aan gepunte vuurstenen erin en met snijsporen wijzen hierop.

RELIGIE EN MAGIE

Het begraven van de doden, al dan niet met bijgiften, illustreert dat waarde werd toegekend aan een individu en misschien dat men geloofde in het voortbestaan van dat individu – zo kenmerkend voor de latere faraoonische beschaving. Het aantal archeologische sporen uit het Paleolithicum is beperkt vanwege de niet-sedentaire

leefwijze van de groepen mensen. Maar de neolithische megalithische structuren bij Nabta Playa zijn wellicht een aanduiding voor handelingen die bovennatuurlijke reacties moesten uitlokken. De op een rij opgestelde megalieten geven blijk van een astronomische kennis. En de opgravers van de site associëren de stenen

Rood gepolijst aardewerk uit graf 3800 in Badari. Dit vaatwerk bleef ook na de Badari-periode in gebruik en wordt regelmatig in grafcontexten aangetroffen. De mooie rode kleur is ontstaan doordat tijdens het bakproces voldoende zuurstof en brandstof aanwezig was. Daardoor is de klei goed doorbakken en hard. Hoogte 18 cm.

met een relatie tussen wat op aarde gebeurde en het bovennatuurlijke – zoals ook tegenwoordig bij de nomaden in de Sahara nog animistische rituelen plaatsvinden voor bijvoorbeeld het opwekken van regen. In het Neolithicum kreeg de materiële cultuur een grotere diversiteit, en kwamen ook vrouwelijke figuurtjes van ivoor en bot voor. De soms sterk versimpelde figuurtjes worden vanwege de overduidelijke weergave van geslachtskenmerken over het algemeen geassocieerd met vruchtbaarheid. Deze misschien wel magische hulpmiddelen zijn onder andere in de Badari-cultuur in graven meegegeven.

Een ander interessant fenomeen is de rotskunst die vanaf het Laatpaleolithicum in de Nijlvallei voorkomt. Deze vaak naturalistische weergave van oerossen, gazelles, een enkel hartenbeest, nijlpaarden, vogels en vissen, op prominente plaatsen uitkijkend over de vallei, zouden kunnen duiden op een jachtritueel waarbij de makers hoopten met de tekeningen het jachtresultaat te beïnvloeden. Dit lijkt onderstreept te worden door de aanwezigheid van beschadigingen op delen van de afgebeelde dieren, die soms niet eens volledig werden afgebeeld. Sommige dieren lijken beweging uit te drukken terwijl andere ogenschijnlijk dood zijn. De afbeeldingen van gestileerde mensfiguren vertoont sterke overeenkomsten met de rotskunst zoals we die kennen uit Noordwest-Europa en andere locaties. Smeekten deze tekenaars-jagers wellicht een succesvolle jacht af bij een hogere macht?

Het Oude Rijk en de Eerste Tussenperiode

2707-2046 v.CHR.

Het Oude Rijk

3de Dynastie (2707-2639 v.Chr.)

Met farao Djoser/Netjerichet begint het Oude Rijk, de eerste bloeiperiode van Egypte. Tijdens zijn regering is voor het eerst de winning van mineralen in de Sinaï op enige schaal begonnen. Djoser is vooral bekend door zijn befaamde trappenpiramidecomplex in Sakkara, waarmee definitief afscheid genomen werd van Abydos als koninklijke begraafplaats. In het complex komen bouwkundige ontwikkelingen uit de voorafgaande periode samen en vormen zo een nieuw soort grafmonument.

De trappenpiramide zelf is begonnen als een enkel *mastaba*-graf, maar in enkele stadia uitgebreid met steeds kleiner wordende *mastaba*'s erbovenop, in totaal vijf 'treden' vormend. Eronder is het koningsgraf aangelegd. Restanten van een dodentempel bevinden zich aan de noordzijde. De piramide is het middelpunt van een groot rechthoekig complex, omgeven door een muur. Allerlei elementen uit het paleis van de levende koning komen erin terug, maar dan uitgevoerd in duurzame kalksteen in plaats van in tichelsteen, hout en riet: het graf moest tenslotte de eeuwen doorstaan. Daarnaast moest het ook een symbool van de eenheid van het land zijn, vandaar dat er elementen van noordelijke en zuidelijke paleisarchitectuur in zijn opgenomen. Verder is er een aparte plek ingericht voor de rituele ren van de farao bij zijn *heb-sed*-jubileum (zie hoofdstuk 2). Het verhaal wil dat de later vergoddelijkte arts-architect Imhotep het complex heeft aangelegd. Dat heeft nog lang een belangrijke plaats in Sakkara ingenomen, omdat vele latere graven zich erop hebben georiënteerd.

Djoser overleed voordat zijn grafcomplex helemaal voltooid was. Zijn zoon en opvolger Sechemchet regeerde zo kort, dat het soortgelijke grafcomplex dat hij vlak bij dat van zijn vader begonnen was aan te leggen, bij zijn overlijden nog maar nauwelijks van de grond was gekomen.

De identificatie en volgorde van een aantal van de daaropvolgende farao's is verre van uitgekristalliseerd, ook de plaats van hun graven is onzeker. Pas over Hoeni, de vermoedelijk laatste farao van deze dynastie, weten we wat meer.

Houten Ka-beeld. Deze beelden werden in het graf meegegeven als 'reserve-lichaam'; mocht er iets met het eigen lichaam gebeuren, dan kon de Ka – de 'dubbele' – van de graf eigenaar toch nog onderdak vinden. Deze beelden kregen net als het lichaam na de mummificatie letterlijk leven ingeblazen om te kunnen functioneren. De man draagt hier een korte krulletjespruik naar de mode van die tijd, en droeg vermoedelijk een staf in de hand van de ontbrekende linkeronderarm. Hoogte 73 cm.

Opmerkelijk is dat van hem geen duidelijk graf gevonden is, maar wel verspreid over heel Boven-Egypte een serie kleine trappenpiramides. Mogelijk waren dat symbolen van de centrale koningsmacht ter versterking van de positie van de farao, maar zeker is dat niet.

4de Dynastie (2639-2504 v.Chr.)

Tijdens de 4de Dynastie zijn de indrukwekkendste monumenten van de Egyptische geschiedenis tot stand gekomen. Farao Snofroe, de eerste van deze dynastie, is daarmee begonnen. Hij was getrouwd met Hetepheres, een dochter van Hoeni. Van hem is verder niet veel meer bekend dan dat hij handelsexpedities naar de Sinaï en Libanon georganiseerd heeft.

Snofroe heeft waarschijnlijk twee, en misschien zelfs drie piramides gebouwd: in ieder geval de knikpiramide en de rode piramide in Dahsjoer, en misschien ook (deels) de onvoltooide (?) piramide van Meidoem – hoewel deze ook door Hoeni begonnen zou kunnen zijn, en afgemaakt door Snofroe. Waarom Snofroe maar liefst drie piramides achterliet, is onduidelijk; je zou ze nu kunnen beschouwen als de restanten van de praktijkcursus 'Hoe bouw ik een piramide?'.

Fragment van de reliëfwand van een *mastaba*-graf. Er staan delen van twee scènes op: links wordt de poot van een rund afgesneden. De tekst is een aansporing om op te schieten. Rechts speelt iemand op een dwarsfluit, met een beschrijving daarvan als tekst boven zijn hoofd. 4de of 5de Dynastie; kalksteen, 30 cm hoog.

De eerste piramide was die van Meidoem, die er nu vreemd afgestompt uitziet. Hoe dat gekomen is, weten we niet zeker: is hij nooit afgemaakt, tijdens de bouw ingestort, of later deels gesloopt om het bouw materiaal opnieuw te gebruiken? Ook opmerkelijk is dat de oorspronkelijke piramide in twee stadia gebouwd is: begonnen als trappenpiramide, maar voortgezet als een echte piramide, waarbij de 'treden' als het ware opgevuld zijn. In ieder geval, om de een of andere reden besloot Snofroe op een gegeven moment om naar Dahsjoeir verder noordelijk te verhuizen om daar zijn bouwwoede voort te zetten. Het eerste resultaat daarvan was de knikpiramide. Deze heeft zijn merkwaardige vorm gekregen doordat de bouwers begonnen zijn in een vrij steile hellingshoek, en de piramide halverwege voltooid hebben in een minder steile hoek, blijkbaar omdat er instabiliteit begon op te treden. Na het voltooien van dit experiment is er een derde piramide iets verderop neergezet, waarbij de hellingshoek van het begin af aan veel minder steil was. Door

Stèle van Iko, een priesteres van lage rang van de god Min in Achmim (Midden-Egypte). Ze zit aan een offertafel met langwerpige broden en een koeienkop eronder. De wat onbeholpen provinciale stijl (incorrecte proporties) is kenmerkend voor de Eerste Tussenperiode. Kalksteen, hoogte 34 cm.

Schijndeur van de landbouwinspecteur Anchef. In het centrale deel zit hijzelf voor een volgeladen offertafel, met om hem heen offerformules. De twee ogen dienen om Anchef de omgeving in de gaten te laten houden. Een schijndeur was een belangrijk grafattribuut, omdat hierdoor de nabestaanden symbolisch contact konden onderhouden met de dode, en omgekeerd. Zo werden de offergaven voor de overledene voor deze deur neergezet, doorgaans op een offertafel, en de Ka ofwel 'dubbele' van de dode kon door de deur in- en uitgaan. Eerste Tussenperiode, vindplaats Herakleopolis Magna bij de Fayoem-oase. Kalksteen, hoogte 90 cm.

geholpen heeft. De sarcofaagkamer was voor het eerst voorzien van afbeeldingen uit het Onderwereldboek Am Doeat. Zijn mummie is, hoewel zwaar beschadigd, bewaard gebleven.

Amenhotep II was zijn zoon en opvolger. Bij zijn troonsbestijging roken de Kanaänitische vorsten hun kans om het Egyptische juk van zich af te schudden, maar door het snelle ingrijpen van de troonopvolger mislukte dat geheel. Gedurende de rest van zijn regering hield het gebied zich koest. Wel waren er nog strafexpedities naar Nubië. Hij bezat een kleine dodentempel, maar zijn graf is wel bijzonder. Hoewel geplunderd en beschadigd, was er nog vrij veel van de grafinhoud over toen dat gevonden werd. Spectaculair is dat in de stenen sarcofaag nog de mummie van de farao zelf lag, naast Toetanchamon de enige andere die in zijn eigen graf in het Dal der Koningen gevonden is. Bovendien zijn in de zijkamers nog tien koninklijke mummies aangetroffen die daar blijkbaar in de Oudheid al in veiligheid waren gebracht, waaronder die van zijn zoon Thoetmosis IV en van zijn kleinzoon Amenhotep III.

^< Deel van een grafwand, waarschijnlijk uit Sakkara. Boven rechts zitten de opzichter van de goudsmiden Saiempetref en zijn vrouw Nesjet, terwijl hun zoon Amenmose offert. Boven hen staat een offerformule. Onderaan zitten beiden informeel op een mat; Saiempetref heeft voor het gemak zijn pruik afgezet. Hier offeren al hun kinderen aan hen. 19de Dynastie, de tijd van farao Sethi I. Kalksteen, hoogte 75 cm.

^ Deze houten *shawabti* van farao Sethi I is beschreven met de gebruikelijke toverspreuk, die het beeldje in staat moet stellen op het land te werken in de onderwereld. Een grote hoeveelheid van deze beeldjes is in het graf van Sethi I in het Dal der Koningen gevonden in het begin van de 19de eeuw, en daarna over de hele wereld verspreid geraakt. Hoogte 20 cm.

> Stèle met de naam van Ramses IV. De hofschenker van de koning, Ramses-Seth-her-wenemef staat hier afgebeeld met wierook voor de god Ptah. Kalksteen, hoogte 32 cm.

Er zijn aanwijzingen dat Thoetmosis IV niet de oudste zoon en aangewezen opvolger van Amenhotep II was. Mogelijk waren er problemen. In ieder geval schijnt de regering van de nieuwe farao verder rustig te zijn verlopen, zonder veel wapengekletter. Zijn graf werd geplunderd, maar niet helemaal: er is nog een deel van een strijdswagen in gevonden. Zijn mummie is, zoals we hierboven zagen, gevonden in het graf van zijn vader.

Amenhotep III, een zoon van Thoetmosis IV, was een van de langst regerende farao's van de 18de Dynastie (bijna veertig jaar). Dat het rijk nu wel gestabiliseerd en geconsolideerd was, blijkt uit het feit dat er nauwelijks militaire activiteiten werden ontplooid. In plaats daarvan toonde hij een ware bouwwoede en gaf hij ruim baan aan de kunsten: het beste en fraaiste kunsthandwerk van de 18de Dynastie stamt uit zijn regering. Amenhotep III had de gewoonte grote scarabeeën te laten maken ter herdenking van belangrijke gebeurtenissen in zijn tijd. Zo laat hij vastleggen dat hij in 10 jaar tijd 102 leeuwen gedood heeft. Belangrijker is het bericht dat er in de harem van Amenhotep een dochter arriveerde van de koning van Mitanni, toen een van de belangrijkste mogendheden in het Nabije Oosten: een diplomatiek huwelijk. Ook zijn huwelijk met Tiye wordt vermeld, de koningin die een belangrijke rol speelde tijdens zijn regering.

Intussen was de Amon-tempel in Karnak sterk uitgebreid en bovendien begunstigd uit de ruime inkomsten die het land in die tijd had. De macht van de priesters van Amon was navenant toegenomen en begon langzamerhand een serieuze concurrent te worden voor het gezag van de koning zelf. Dat vond ook zijn zoon, de latere Amenhotep IV. Met hem schijnt de oude gewoonte van het co-regentschap weer opgenomen te zijn, in de laatste regeringsjaren van zijn vader Amenhotep III. De eerste aanzetten van de revolutie die onder deze Amenhotep IV ontketend zou worden zijn er dan al, in de vorm van het opduiken van Aton, de god van de zonnescijf. Voordat dat echter goed op gang kwam, overleed Amenhotep III. Hij liet een van de grootste dodentempels ooit bouwen op de westoever van Thebe, maar helaas met ondeugdelijke fundamenten, waardoor er nog maar weinig van over is. Bij wijze van uitzondering liet hij zich niet begraven in het Dal der Koningen, maar in een naburige vallei.

Al kort na het overlijden van zijn voorganger nam Amenhotep IV drastische maatregelen. Hij veranderde zijn naam in Achnaton ("De Levende Geest van Aton") en sloot de

^ Op deze ostrakon (beschreven kalksteensplinter) staat een berekening in rode en zwarte inkt. Hij is afkomstig uit Deir el-Medina, het dorp van de arbeiders die werkten aan de koningsgraven in het Dal der Koningen. Hoogte 11 cm.

^> *Sjawabti* van farao Psoesennes I. Deze farao was in een graf op het tempel terrein van Amon in Tanis begraven met enkele andere koningen uit de Derde Tussenperiode. Deze graven en het graf van Toetanchamon zijn de enige intacte koningsgraven die ooit gevonden zijn. Hoogte 7,5 cm.

Eeuwig Egypte verschijnt ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het Allard Pierson Museum, van 12 juli 2013 t/m 5 januari 2014.

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

In samenwerking met
Allard Pierson Museum, Amsterdam
allard.pierson.museum@uva.nl
www.allardpiersonmuseum.nl

Coördinatie

Paulien Retèl

Vertaling

Julia Harvey (Nederlands-Engels)

Eindredactie

Toon Vugts

Vormgeving en omslagontwerp

Miriam Schlick, Amsterdam
www.extrablond.nl

Dankwoord

Dank aan prof.dr. Olaf Kaper, dr. Dirk Huyge, prof.dr. Maarten Raven, dr. Karel Innemée, dr. Dietrich Raue, dr. Marie-Cécile Bruwier, Francis Choël, Annika Blonk, Joost Kramer, Jurgen van Oostenrijk, Abdelkrim Ait El Korchi, Erik Rotteveel en dr. Julia Harvey.

Dit is deel 3 in de Allard Pierson Museum Serie. Eerder verschenen in deze reeks:

Etrusken. Vrouwen van aanzien, mannen met macht
(ISBN 978 90 400 7806 4)

Etruscans. Eminent women, powerful men
(Engels, ISBN 978 90 400 7807 1)

Troje. Stad, Homerus en Turkije
(ISBN 978 90 400 0750 7)

Troy. City, Homer and Turkey
(Engels, ISBN 978 90 400 0793 4)

Troya. Kent, Homeros ve Türkiye
(Turks, ISBN 978 90 663 0001 9)

© 2013 WBOOKS / Allard Pierson Museum / de auteurs
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2013.

ISBN 978 90 663 0573 1 (Nederlands)

ISBN 978 90 663 0626 4 (Engels)

NUR 651